

СЕКЦЫЯ 1

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ МОВА

Ў ГІСТАРЫЧНА-КУЛЬТУРНЫМ ПРАЦЭСЕ

Устойлівыя выразы ў ролі загаловак (на матэрыяле мастацкіх твораў “Трахім – штучны чалавек” і “Ні госць ні гаспадар” Лукаша Калюгі)

В. В. Дубатоўка
БДПУ (Мінск)

Навук. кіраўн. – Н. П. Лобань, кадэды, філал. навук, дацэнт

Анотацыя. У артыкуле акрэсліваецца паняцце “загаловак” і вызначаецца роля ўстойлівых выказаў, якія выступаюць у ролі загаловак мастацкага твора.

Ключавыя словы: загаловак; устойлівы выраз; фразеалагізм; семантыка фразеалагізма.

Загаловак – адна з самых моцных пазіцый тэксту. Загаловак – гэта нераскрыты змест твора, які можна асэнсаваць толькі пасля ўважлівага прачытання гэтага ж твора; ён выступае фармальным, кампазіцыйным і сэнсавым элементамі арганізацыі тэксту. Паміж такімі паняццямі, як *загаловак і тэкст*, *тэкст і загаловак* існуе цесная ўзаемасувязь і ўзаемаабумоўленасць: загаловак нібы захоўвае асноўную ідэю твора.

Загаловак выконвае націнатыўную функцыю і адначасова ўвасабляе аўтарскае ўяўленне аб тым ці іншым прадмеце, з’яве рэчаіснасці. Паводле слоў В. Мароз, “удалы загаловак – гэта заўсёды знаходка аўтара. Багаты слоўнік мовы дае пісьменніку вялікую колькасць слоў, з якіх трэба выбраць самае ўдалае і патрэбнае” [3, с. 89].

У ролі загаловак мастацкага твора даволі часта выступаюць фразеалагізмы, значэнне якіх раскрываецца кантэкстам усяго твора або значнай яго часткай. Прасочым гэта на прыкладзе твораў Лукаша Калюгі.

Так, выраз *штучны чалавек*, які ўжываецца са значэннем ‘штукар, жартаўнік, выдумшчык’, Лукаш Калюга выкарыстаў у ролі загаловак да апавядання “Трахім – штучны чалавек”, і гэты загаловак цесна звязаны з галоўным літаратурным вобразам і тэмай твора. Верагодна, мы не знойдзем гэты выраз у сучасных фразеалагічных слоўніках беларускай літаратурнай мовы, але сваёй структурай, сваёй вобразнай асновай ён сведчыць пра народнасць яго паходжання, пра тое, што гэта – устойлівы

выраз, створаны народам і ў народзе. Як адзначае А. С. Васілеўская, “значэнне слова *штучны*... звязана са значэннем дыялектызма *штукаваць* – ‘жартаваць, вытвараць’” [1]: *Раіў Трахім людзям гэта сваё перакананне ад шчырага сэрца, а яны ўсё думалі, што штучкуе* [2, с. 351]. У “Фразеалагічным слоўніку” для сярэдняй школы пад рэдакцыяй Ф. М. Янкоўскага з падобным значэннем падаецца фразеалагізм *штукі вырабляць* – “выдумляць, гарэзаваць, жартаваць”: *Якіх толькі талентаў не было выяўлена тут. Якіх толькі **штук не выраблялі** яны* (Я. Колас. Дрыгва) [5, с. 320]. Тут жа чытаем: *штуку адкалоць (адмачыць, удзерці, выкінуць)* – “зробіць штосьці незвычайнае, недарэчнае, такое, што здзівіць людзей”: *Ён так і ведаў, што Патап **выкіне** нейкую **штуку*** (І. Шамякін. Крыніцы) [5, с. 320]. Узгадаем: Ф. М. Янкоўскі ў кнізе “Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне” адзначае фразему *гучны (ды) штучны*: *Вяселле было **гучнае і штучнае**, адно [толькі] птушынага малака не было. Ваўк. п., Дварч. (М. Фед., ЛБ, І). Дык от які то быў князь Каханка – **гучны ды штучны**. Сл. п., Бох. (А. Сержп., КАБСП)*. І падае наступнае вытлумачэнне: ‘*кепскае (у сям’і, у асяродзі) жыццё, у нязгодзе, з упіканнямі, недаверам, калі ‘кавалак хлеба ў рот не лезе’* [4]. Укладальнікі “Твораў” Л. Калюгі таксама падаюць выраз *штучны чалавек* у слоўніку да яго тэкстаў, што змешчаны ў канцы выдання, як дэманструючую моўную адзінку: *штучны чалавек* – ‘штукар, жартаўнік, выдумшчык’ [2, с. 558].

Амаль у кожным абзацы апавядання раскрываецца сутнасць галоўнага героя праз апісанне яго характару і ўчынкаў, якое ўзмацняецца ў кантэксце не толькі пэўнымі лексічнымі адзінкамі, а і фраземамі. Напрыклад: *Толькі ніхто з нашых людзей не бачыў, каб ён сам сабе робіў параду даў ды каб сам сябе й паслухаў – зрабіў так лёгка, як лёгка **языком брахануць*** [2, с. 349]. Сінонімамі да размоўнай фраземы *брахануць языком* у сучаснай беларускай літаратурнай мове выступаюць *трапаць языком, мянуць языком, пляскаць языком* са значэннем ‘займацца пустымі размовамі, пустасловіць’.

Загалолак аповесці “Ні госць ні гаспадар”, у якой аўтар распрацоўваў традыцыйную на той час тэму – жыццё камсамольскай моладзі, шматзначны: выраз *ні госць ні гаспадар* – “не толькі своеасаблівая метафара-характарыстыка Хвядосавага становішча на вёсцы. Яна распаўсюджваецца і на іншых камсамольцаў і прадстаўнікоў моладзі, адарваных ад зямлі і спрадвечных народных каштоўнасцей” [1]. На думку А. С. Васілеўскай, “значэнне загалоўка можна і трэба разглядаць шырэй. Менавіта так – “Ні госць ні гаспадар” – быў названы першы зборнік твораў Лукаша Калюгі, выдадзены ў 1974 г. Гэты загалолак найбольш ярка перадае працэс пошукаў пісьменнікам свайго творчага шляху. Сацыяльнае жыццё 20-х гадоў са сваімі супярэчнасцямі і неадназначнасцю абумовіла розныя падыходы да яго адлюстравання ў літаратуры. Уласную пазіцыю ў гэтым жыцці Лукаш Калюга

разумее як пакуль што дакладна не вызначаную. Ён яшчэ разважае, па якой дарозе яму ісці, з кім яму быць. Фактычна пісьменнік акрэслівае шлях кожнага маладога аўтара, які толькі прыходзіць у беларускую літаратуру” [1].

Выраз *ні госць ні гаспадар*, як і *штучны чалавек*, сучасныя фразеалагічныя слоўнікі не адлюстроўваюць. На наш погляд, яго можна разглядаць як фразеалагічную адзінку, магчыма, аўтарскую. Па-першае, у мастацкім кантэксце яна набывае выразнае вобразна-метафарычнае значэнне, якое можна акрэсліць наступным чынам: *‘пра чалавека, які шукае і пакуль не знаходзіць сваё месца ў жыцці, які адарваўся ад спрадвечных каштоўнасцей і яшчэ не вызначыўся з далейшым уласным лёсам’*. Па-другое, сваёй структурай ён нагадвае шматлікія фразеалагічныя адзінкі тыпу *ні рыба ні мяса, ні тоё ні сёе*, што ўжываюцца ў дачыненні да ‘чалавека вельмі пасрэднага, які нічым асаблівым не вылучаецца і якога цяжка кваліфікаваць’, *ні жывы ні мёртвы* – ‘аслушанелы з пярэпалаху, страху’, *ні свет ні зара* – ‘надта рана, на святанні’, *ні каліва ні беднага* – ‘ніколькі, аніяк’, *ні слыху ні дыху* – ‘ніякіх вестак, нічога не чуваць’, *ні кала ні двара* – ‘анічога няма, літаральна – ні зямлі кавалка, ні гаспадаркі’, *ні дзіць ні ўзяць* – ‘пра штосьці зусім аднолькавае, якраз такое’. Выраз *ні госць ні гаспадар*, як і названыя фраземы, можна аднесці да фразеалагізмаў са структурай словазлучэння, якія адпаведна і афармляюцца. Акрамя таго сэнсавае значэнне загалоўка можна падцвердзіць прыкладамі з аповесці: *Паглядзеў Хвядос на сонца – пара яму ў Хатнікі брацца. Просіць бацьку: “– Татка, схадзіць самі! – ды гэтак хораша, па ласцы. – Мне ўвадно месца трэба”. – “Куды ж гэта табе прыспела?” – “Тата!.. Схадзеце!..” Сынова непаслушэнства ўступіла Ігналю [2, с. 108]; Без дай прычыны швэндаецца нага за нагу па дварэ, гумне, каля будынку і інш. [2, с. 48].*

Такім чынам, разгледжаныя вобразныя спалучэнні, вылучаныя з мастацкага кантэксту, адрозніваюцца сваёй здольнасцю “раздаваць” разнастайныя ўяўленні, эмоцыі і асацыяцыі, у выніку чаго яны падвяргаюцца аўтарскаму пераасэнсаванню, семантычнай перабудове і сінтаксічнаму зліццю. У выніку наватарскага аўтарскага падыходу ўзнікаюць арыгінальныя слоўныя вобразы, у аснову якіх пакладзены “абыграныя” ўстойлівыя выразы, роля якіх асабліва выразна праяўляецца не толькі ў асноўным тэксце, а і ў загалоўку твора.

Літаратура

1. Васілеўская, А. С. Загалоўкі твораў Лукаша Калюгі [Электронны рэсурс] / А. С. Васілеўская // Актуальныя праблемы беларускай лінгвістыкі : зб. навук. арт. – Мінск, 2002. – Рэжым доступу: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/670/1/Калюга.pdf>. – Дата доступу: 17.03.2019.

2. Калюга, Л. Творы : раман, аповесці, апавяданні, лісты / Л. Калюг ; уклад., прадм. Я. Лецкі. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 607 с.
3. Мароз, В. Коласаў загаловак / В. Мароз // Купалава і Коласава слова : зб. арт. – Мінск, 1981. – С. 88–93.
4. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне [Электронны рэсурс] / Ф. Янкоўскі. – Рэжым доступу: <http://mowaznaustwa.ru/2011/10/14/f-yankoyski-belaruskaya-frazealogiya-frazealogizmy-ix-znachenne-uzhyvanne-6/>. – Дата доступу: 17.03.2019.
5. Фразеалагічны слоўнік : для сярэдняй школы / Н. В. Гаўрош і [інш.] ; пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. – Мінск : Нар. асвета, 1973. – 352 с.

Мянушкі зорак беларускай, рускай і замежнай эстрады ў маўленні моладзі

У. У. Кабушка
БДПУ (Мінск)

Навук. кіраўн. – Н. П. Лобань, канд. філалаг. навук, дац.

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца мянушкі зорак беларускай, рускай і замежнай эстрады. Даецца хара старыстыка неафіцыйных найменняў паводле структуры, а таксама раскрываецца паходжанне гэтых мянушак.

Ключавыя словы: мянушка; мянушкі-заамарфізмы; структура мянушак; простыя, складаныя і гаспаўныя мянушкі.

Публічным персонам, людзям, якія заўсёды на відавоку, а іх імёны на слыху, не пазбегнуць увагі публікі. Асабліва спевакам і музыкам, акцёрам, палітыкам, блогерам. Іх (і нават іх дзяцей) заўсёды будуць і абмяркоўваць, і... асуджаць. А значыць будуць існаваць і мянушкі, пры дапамозе якіх часцей за ўсё адлюстроўваюцца рэальныя якасці іх носьбітаў і народнае меркаванне пра іх. Знакамітасці нярэдка выклікаюць у сваіх прыхільнікаў уражанне самаўпэўненых і эгаістычных асоб. Аднак мала каму вядома, што падобныя паводзіны з'яўляюцца толькі адваротнай рэакцыяй на ўсе крыўды, якія ім давялося перажыць яшчэ з самага ранняга дзяцінства. Звычайныя школьныя мянушкі, якія на першы погляд здзівяць сваёй бязвіннасцю, могуць надоўга параніць душу чалавека. Мы прывыклі ўспрымаць зорак шоу-бізнесу як людзей, якім не ўласцівыя праблемы людскай марнасці, што і з'яўляецца велізарнай памылкай. Перад тым, як стаць вядомымі,